

K fundacím Karla IV. na Novém Městě pražském

JIŘÍ KROPÁČEK

Předmětem naší úvahy je stavební a ideová povaha klášterních nebo kolegiálních kostelů, které Karel IV. založil v souvislosti se vznikem Nového Města pražského a v počátcích jeho výstavby. V časovém sledu klášterních fundací tvoří skupinu kostely 1. P. Marie Sněžná, 2. Na Slovanech, 3. na Karlově, 4. nedochovaný sv. Ambrož (v místech kostela hybernů a dnešní Fischerovy celnice), s nímž lze počítat již jen v poloze významové, dále 5. sv. Kateřina (až na věž barokizovaná), 6. P. Marie Na trávníčku a konečně 7. kolegiální kostel sv. Apolináře na Větrově. Kaple Božího těla, postavená uprostřed Karlova náměstí teprve kolem roku 1382, zbořená koncem 18. století, tuto skupinu opouští do sfér krásného slohu; je s ní však svázána karlovskou tradicí i genetickými pouty uměleckými.¹

Přes pozdější úpravy nebo i přestavby dochované kostely naznačují ve zkratce dialektiku a směr vývoje českého domácího pojetí architektury ve druhé polovině 14. století. Není jistě náhodou, že vznikly právě v terénu skvěle komponované rozlehlé měšťanské čtvrti hlavního města našeho státu, založené roku 1348. Dodnes jsou podstatnou součástí památkového bohatství Prahy a namnoze se uplatňují jako dominanty ve vlnách úchvatného panorámatu. Je ostatně více než pravděpodobné, že jejich příští polohu promyšlenou volbou alespoň v zásadě s královským souhlasem předurčil architekt-urbanista následovaný zeměměřiči.² Individuální řešení dispozice, objemů i vněj-

šího prostoru připadlo již mistrům, kteří je stavěli. V několika případech měli zároveň architektonickými prostředky, nebo i za pomoci sochařství vyjádřit ten či onen ideový obsah nebo zvláštní roli fundace. Je nepochybné, že na takových úkolech spolupracovali s umělci učení klerici. A tak i novoměstské klášterní kostely se poutaly k vývoji státně dynastického programu Karla IV. a také ony jej tlumočily.

Po obsahové stránce je stavebnické a donátorské dílo Karla IV. složitým osobitým projevem. Kořeníc v domácí půdě a hojně svlažované z cizích pramenů, vyrostlo v kritické době přelomu vrcholného a pozdního středověku; tím spíše spojovalo perspektivu minulosti s pohledy do budoucnosti. Představuje jeden z několika klíčů k myšlení panovníka, za jehož vlády došlo k mohutnému vzepětí českého státu i k vyzdvížení majestátu.³ Stavebnické a donátorské dílo Karlovo lze srovnávat se spisy a pojednáními, které vytvořil sám, nebo se na nich alespoň inspirativně podílel (zejména Vlastní životopis, Moralitates, Legenda o sv. Václavu). Společným jmenovatelem byla ideologie státně dynastická a císařská: ovládaly ji jednak představy o úloze krále usilujícího vybudovat jednotný stát, jednak univerzalistická, nadnárodní idea obnovy impéria. Prolínaly se v ní tradice domácí – přemyslovské, motivy lucemburské a v neposlední řadě i vědomí slovanské. Vrstvy světské reality se překrývaly s vrstvami církevní filozofie; jednotící osobní zbožnost prostu-

povalo náboženské společenské vědomí pod-
míněné dobou rozhraní dvou epoch.⁴

Historické bádání poznalo již v 19. sto-
letí, že základnou všech snah Karla IV. od
let spoluvlády s otcem Janem Lucembur-
ským byla síla českého státu. Prastará
metropole království Praha získala proto
v Karlově programu mimořádný význam
mezinárodního dosahu. Prvním stupněm
bylo povýšení pražského biskupství na
arcibiskupství (1344), jež znamenalo pří-
mou podřízenost papeži, a tím i duchovní
posilu politického postavení českého krále
mezi špičkami evropské feudální společ-
nosti. Založení univerzity (1348) učinilo
z Prahy ohnisko vzdělanosti. Důstojnost
hlavního města a zároveň centra státní
správy se stupňovala, když se stalo sídlem
římského krále (1346) a zanedlouho i ří-
mského císaře (1355). Avšak rozhledu a
zkušenosti mladého panovníka mezitím
neunikal materiální život a dalekosáhlé
možnosti, které poskytovala dobrá hospo-
dářská situace královských měst a veške-
rého královského zboží. V tomto zorném
úhlu bylo opravdovým epochálním činem
založení Nového Města pražského dne 8.
března 1348. Rozbor pojetí a způsobu zalo-
žení, který provedl Vilém Lorenc, nezvratně
dokládá, že představa nového organismu
výroby a obchodu se všemi funkcemi eko-
nomickými, společenskými, politickými a
ideovými, zrála už od let 1344–1345. O ná-
boženský život obyvatel pečovaly vedle
sítě farností i kláštery; v klášterních funda-
cích se zračí netoliko zájem Karla IV. a je-
ho okolí o řády málo známé nebo se zvláštní
řeholí či liturgií, jak to chápalo starší bá-
dání, ale nejednou i projev ideologický.

Karmelitánský kostel P. Marie Sněžné.⁵ –
K jednání o karmelitánský klášter v Praze
došlo již v období příprav k vysazení nové
čtvrti. Zatím nejstarší známý dokument je
papežské breve z 29. března 1346, vyslovu-

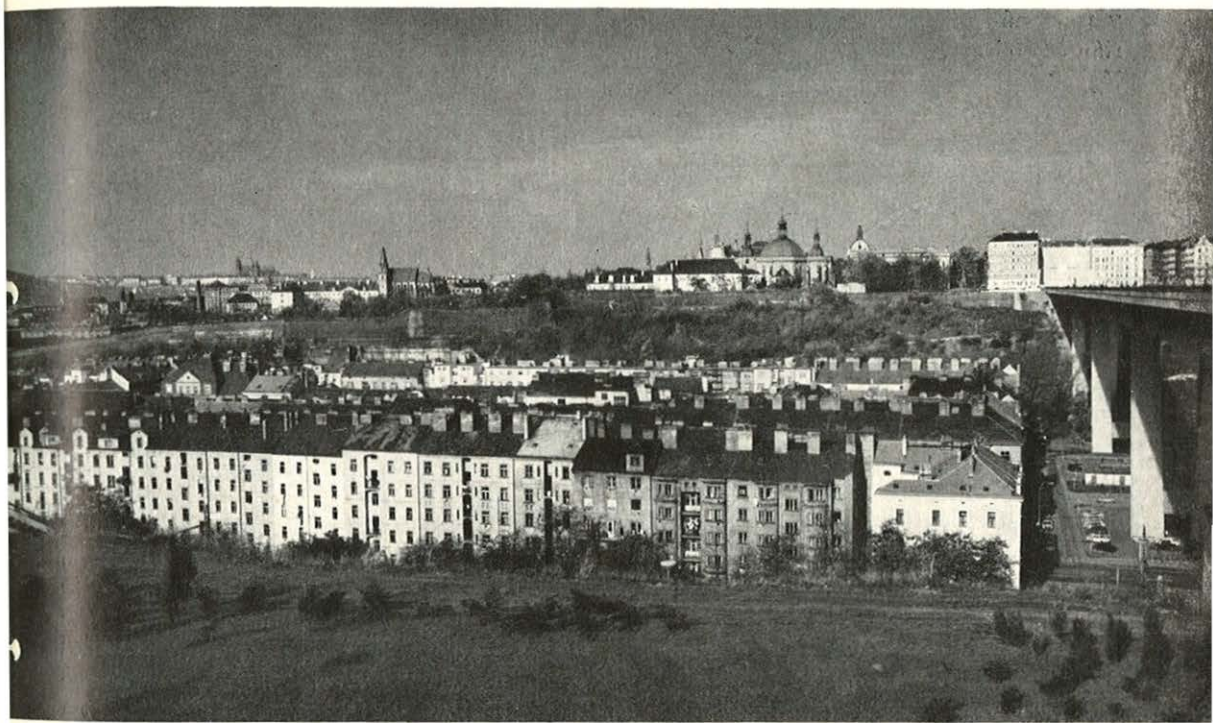
jící souhlas s výstavbou klášterních budov
a kostela s věží v Praze nebo na předměstí.
Podle kroniky Beneše Krabice z Weitmile
založil Karel IV. klášter následujícího dne
po české korunovaci (tedy 3. září 1347)
v místech před Havelskou branou a mni-
chům daroval „stavení, která byla posta-
vena pro královskou hostinu (korunovační);
oni si z nich vystavěli dřevěný kostel a po-
řídili jiná zařízení, kterých potřebovali“.⁶
Letopočet potvrzuje hodnověrný opis ztra-
cené zakládací listiny, vydané 19. listopadu
1347 v Norimberku, jíž Karel bratřím kar-
melitánům daroval a vymezil pozemek na
stavbu kláštera i kostela za hradbami Sta-
rého Města. Originál není znám, Vladimír
Denkstein však zjistil plný text této zaklá-
dací listiny v privilegiu Václava IV., docho-
vaném v hodnověrném opisu mezi strahov-
skými balbiniány. Ve svém kritickém zhod-
nocení Denkstein upozornil, že k této do-
naci Karel IV. nepřipojil žádné výhody
nebo statky. Karmelitáni proto skládali
prostředky na výstavbu z milodarů a z vý-
těžku prodeje okolních přebytných par-
cel. Nelze vyloučit, že polohu za Havelskou
branou, tedy za Můstkem, určilo již vyty-
čování osnovy na dolním Novém Městě;
podle zjištění V. Lorence nejdůležitější osa
totiž probíhala po jihozápadní frontě Vác-
lavského náměstí a k ní se přimykala i areál
budoucího kláštera. Zvolené místo bylo
čestné a nedostalo se do rozporu s papež-
ským svolením.

Řád Panny Marie z hory Karmel pochá-
zel z Východu; původně asketický a kon-
templativní povahy, v době uvedení do
Prahy měl za sebou právě jedno století
s mendikantskými řeholemi, mezi něž jej
zařadil papež roku 1245. Ve 14. století řád
dále rozvíjel mariánský kult a jeho členové
se věnovali kazatelství a studiu i výuce
bogosloví. Dříve než zřídili ve svém praž-
ském klášteře generální studium (po roce

1379), vyzval je papež Urban V. (1366), aby k žádosti Karla IV. vyslali na univerzitu schopné a vynikající členy, kteří by přednášeli teologii. Kazatelskou a věroučnou činnost pražských karmelitánů snad nejživěji dokresluje ostré vystupování proti učení Viklefovu a Husovu.

O výstavbě kláštera a kostela nejsme dostatečně zpraveni, je však pravděpodobné, že postupovala po etapách a s přestávkami. Starší zřícený kostel dokládá v areálu obvodové zdivo při severní straně dnešního vysokého chóru. Nejspíše byl stavěn záhy po fundaci, tedy od jara 1348, a k jeho dokončení mohlo dojít v padesátých letech, snad již před únorem 1352, kdy je zmiňován stávající klášter.⁷ Dochované torzo se slohovými expresivními prvky je obvykle vysvětlováno jako jednolodí se závěrem o pěti

stranách osmiúhelníku, nicméně Denkstein a Kutal nevylučují, že obvodové zdivo představuje pouze kněžiště, na něž mělo navázat trojlodí. Tak či onak, při datování i výkladu staršího kostela třeba přihlédnout k známému gotickému tympanonu nad brankou bývalého klášterního hřbitova. Tympanon je vyplněn torzálním kamenným reliéfem se složitou figurální kompozicí: znázorňuje Korunování Panny Marie pod trůnem Boží milosti, symbolický Strom života, v pozadí za Marií a Kristem sestavu květů růží a nepatrné zbytky lva a holubice; náboženskou scénu mystického ladění doprovázejí klečící postavy donátorů se štíty (s českým lvem a moravskou orlicí). Monumentální dílo, jehož originál je dnes v Národní galerii, podrobil nedávno Albert Kutal opět rozboru a dospěl k závěru, že postavy do-

Nové Město pražské od Gottwaldova mostu (snímek Z. Helfert)

nátorů představují nejspíše krále Jana Lucemburského († 1346) a jeho syna Karla, ještě jako markraběte moravského. Spojuje reliéf s obdobím výstavby prvního kostela, vročil jej do doby před rokem 1350 jako práci výrazné švábské orientace. V symbolické rovině Kutal upozornil na složitou skladbu s jádrem v apoteóze Panny Marie; růžové keře pak vyložil hypoteticky jako ozdobu křesťanského ráje.⁸

V konfiguraci reliéfu od Panny Marie Sněžné se zjevně doplňuje funkce politická s náboženskou. Navzájem jsou spjaté rukama Boha otce: historický motiv nástupnictví a české korunovace Karla IV. a choti Blanky 2. září 1347 – historická připomínka, že se stal českým králem po právu (i se souhlasem stavů 1341) ještě za života otcova, motiv náboženský, korunovace Panny Marie – posvěcující, ba zdůvodňující nadstavba. Světskou vrstvu donátorů stupňuje v ryze náboženské vrstvě symbolika mariánského kultu, který je příznačný jak pro Karla, tak pro karmelitány. Podobá se tedy pravdě, že Karel IV. založil klášter a kostel Panny Marie Sněžné na paměť své korunovace na českého krále; vyzdvížena tu byla symbolickou řečí umění i služba církvi a náboženství ve smyslu augustinovské devízy „Bohu sloužiti je kralovat“, kterou si Karel zaznamenal v úvahách ve své autobiografii.⁹ Zůstává otevřenou otázkou původní místo tympanonu, kdo byl autorem programu, do jaké míry se na něm podílela i karmelitánská mystika.

Původní papežské povolení kostela s věží a snad i lepší hospodářská situace přivedly řád za převora Heřmana z Tachova k výstavbě druhého chrámu, který by vyhovoval i rostoucí kazatelské činnosti. Navržen s bazilikální dispozicí neznámým mistrem, nikdy nebyl dokončen a nad okolím se tyčí pouze kněžiště, tvořící jádro dnešního kostela. Až na výjimky je kněžiště obecně da-

toováno do let 1379–1397, a to podle pramenů, jež zveřejnil Denkstein. Dlouhý a vysoký chór mělo tvořit šest klenebních polí; uzavřeno je útvarem pěti stran dvánáctiúhelníku (podle některých autorů desetiúhelníku). Štíhlé, kresebně utvářené svazky přípor vystupují z ostře vykrojených ostruh, zaseknutých do podokenní římsy, a stoupají do nesmírné výšky; výsledné působení je však oslabeno lunetovou klenbou s dekorativními žebry, která byla v raném 17. století nasazena níže než klenba původní.

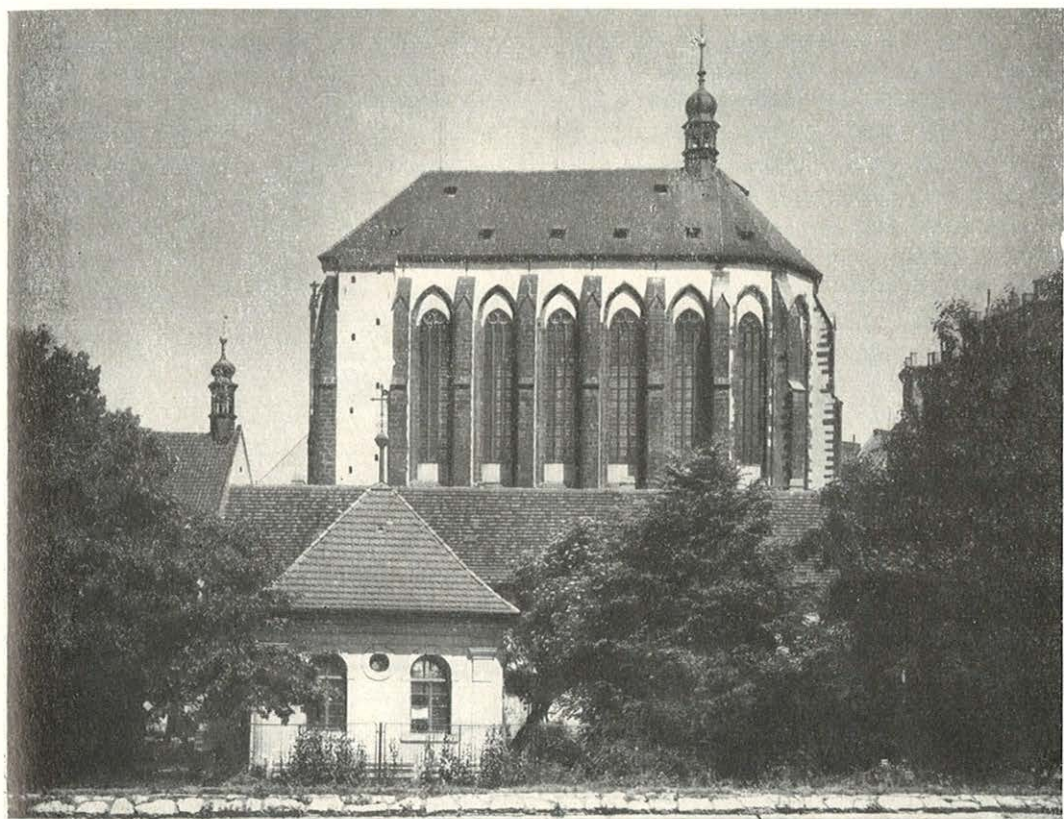
Dosavadní literatura se shoduje v názoru, že kresebnost, výšková tendence a rychlý sled polí jsou základními znaky expresivního slohu kněžiště, které se tak v druhé polovině století jeví v pražském uměleckém prostředí jako anachronismus; nečasová je již i délka protáhlého kněžiště, navazující na starší dispoziční zásady žebrových řádů. Avšak kvalita projektu i práce nastoluje otázku, zda tu nešlo o záměr, o vědomé odlišení nejen od kostelů starších pražských mendikantů, ale i od novoměstských kostelů, zvláště kostela Na Slovanech, který stavitel karmelitánů již mohl znát. – Sedile u Panny Marie Sněžné, jak to poznal už Vladimír Denkstein, bylo ovlivněno tvarem sedile Na Slovanech. V dekoraci bylo podníceno rostlinným ornamentem konzol ve východním křídle emauzského ambitu.

Kostel Panny Marie a slovanských patronů, bývalý benediktinský klášter Na Slovanech (nebo v Emauzích).¹⁰ – Velká řada listin s výmluvným textem doprovázeným bohatým nadáním nenechává na pochybách, že Karel IV. této fundaci věnoval od počátku neobyčejnou přízeň a péči.¹¹ Nelze vyloučit, že jakýsi prvotní popud, snad úcta, snad představa obnovy slovanské liturgie v Čechách, zrála již v době markrabského vládnutí na Moravě, kde přišel do úzkého donátorského styku s cyrilometodějskou tradicí, spjatou s cisterciáckým

klášterem na Velehradě. Avšak opravdovým podnětem bylo setkání se slovanskou liturgií a kultem sv. Kosmy a Damiána v benediktinském opatství rogovském na Pašmanu, kde se Karel zastavil v roce 1337 cestou přes Uhry a Dalmácii na pomoc bratru Janu Jindřichovi do Tyrol. K prvnímu doloženému jednání došlo za pobytu krále Jana Lucemburského a markraběte Karla na papežském dvoře v Avignonu koncem dubna a počátkem května 1346. Karel tehdy dospěl s Klimentem VI. ke kompromisní dohodě o příštích vztazích římského království a kurie a snad právě při této příležitosti získal svého někdejšího učitele pro myšlenku slovanské liturgie

v Čechách. V listině z 9. května 1346, určené arcibiskupu pražskému Arnoštovi z Pardubic, papež cituje Karlovu prosbu a svoluje, aby benediktini slovanského ritu dostali v Čechách nebo v jejich sousedství místo, na němž by mohli zachovávat své obřady.¹²

V následujícím roce došlo k postupnému jednání mezi Karlem IV. a arcibiskupem Arnoštem o ustavení klášterní komunity při starém farním kostele sv. Kosmy a Damiána v Podskalí. V zakládací listině, dané v Norimberku 22. srpna 1347, Karel IV. kromě toho uvádí i prvky budoucího patronie „ke cti Boha a jeho matky, nejsvětější Panny Marie, a ke slávě a cti svatých

Kostel Panny Marie Sněžné z bývalé františkánské zahrady (snímek Z. M. Zenger)

Jeronýma, Cyrila, Metoděje, Vojtěcha a Prokopa, patronů Českého království¹³ Benediktini „ze Slavonie“, z chorvatského Přímoří, přišli do Prahy zřejmě roku 1347; provizorium jim bylo přiřčeno v budově fary u sv. Kosmy a Damiána. Mezitím Karel žádal o povýšení farního kostela na klášterní a papež mu vyhověl bulou z 21. září 1348. Podle záznamů kronikáře Beneše Krabice z Weitmile, čerpajícího z uvedených listin, mohli tu benediktini sloužit mše podle slovanských písem a slovansky zpívat hodinky.¹⁴ Později se jejich činnost projevila záslužně i na poli literárním.

Pouto k farnímu kostelu sv. Kosmy a Damiána, zdůrazňované Karlem IV., nebylo jistě náhodné. Emanuel Poche je vysvětluje jako zakladatelský záměr motivovaný dvěma myšlenkami: jednak zasvěcením farního kostela mučedníkům Východu, jež bylo v souladu s uvažovaným patrociniem nově ustavené klášterní svatyně, jednak úctou k oběma světcům, Kosmovi a Damiánovi, již kdysi projevoval Karlův původní patron – kníže Václav, který zahynul před dveřmi staroboleslavského kostela téhož zasvěcení.

S vysvětlením oživované tradice se doplňují dílčí výsledky záslužného archeologického průzkumu Emauz, provedeného Pražským střediskem státní památkové péče a ochrany přírody. Hubert Ječný a Vladimír Píša při něm mimo jiné zjistili pod třemi polygonálními závěry dnešního gotického chrámu fragmenty tří raně středověkých půlkruhových apsid. Vladimír Píša dospěl při posledním zhodnocení k hypotetickému závěru, že tři apsidy nejspíše představují kněžiště původního farního kostela sv. Kosmy a Damiána.¹⁵ Jestliže se tato pracovní domněnka ještě prohloubí, vyplne z ní zcela zřetelně návaznost gotického kostela na původní svatyni. Nicméně již dnes je zřejmá spojitost ideová i hmotná.

A tak působivá poloha příštího kláštera a kostela na návrší nad památnou cestou od Prahy k Vyšehradu a nad břehem řeky, vybraná s ohledem k tradicím, se stala jedním z pevných bodů osnovy Nového Města.

Stavba nového kostela byla započata roku 1348, následovala postupná výstavba kláštera a celek byl slavnostně vysvěcen na velikonoční pondělí 29. března 1372. Kostel založený jako trojlodí s trojchórovým závěrem byl budován od východu. Podle některých nepravidelností v kněžištích usuzuje dosavadní literatura o změně plánu, a to už při jejich výstavbě; pravděpodobně se týkala především systému zaklenutí. Velmi široká hlavní loď chrámu je zvláště: je reminiscencí bazilikálního půdorysu. Archeologický objev a uvedená pracovní hypotéza lákají k soudu, že trojchórová polygonální dispozice závěru, stejně jako půdorysná osnova byla spoluurčena trojicí původních, raně středověkých apsid. Úzké boční lodě jsou usměrněny k bočním mělkým presbyteriím a široká hlavní loď se váže s hlubším středním presbyteriem. Návaznost gotických částí potvrzuje i geometrická kompozice prostupující celek chrámu.

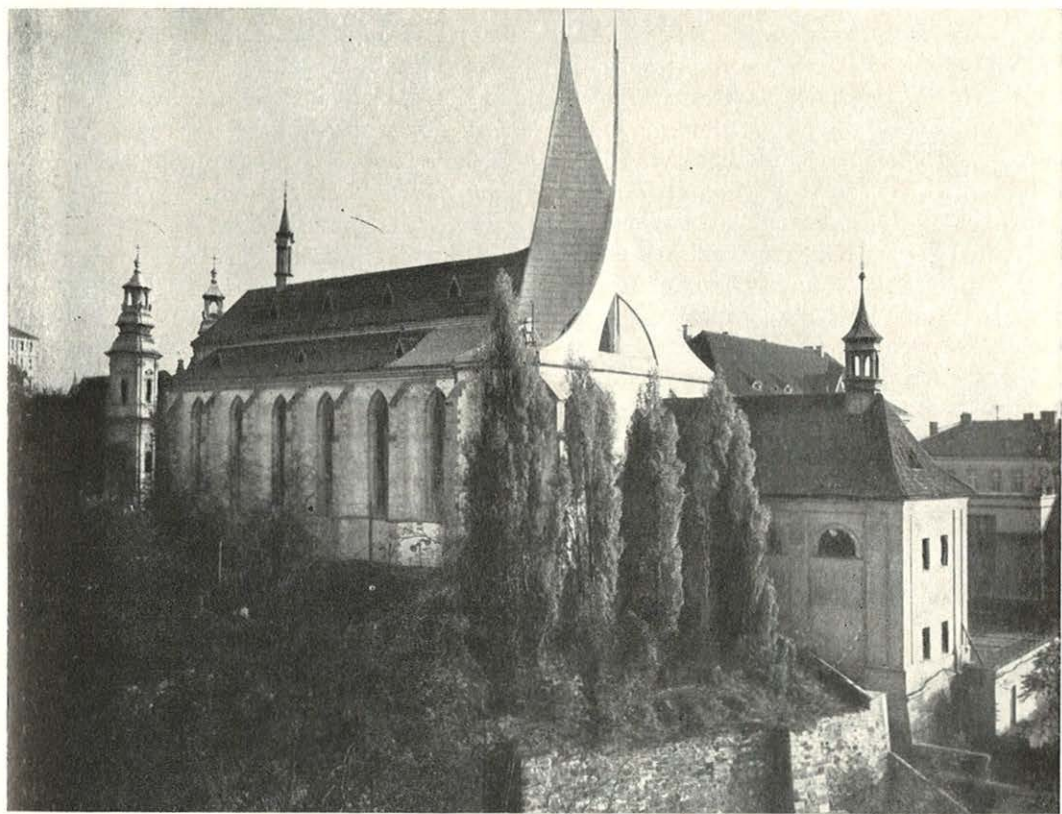
Kostel v Emauzích je síňový a vyjadřuje jednu ze sjednocujících zásad svého typu: výšky tří chórů se vyrovnávají a do lodí se chóry rozvírají bez hmotné a ideové hranice triumfálního oblouku. Hloubková tendence vyjádřená v rytmu polí bočních lodí je popřena šířkovou tendencí a zklidněným rytmem lodí hlavní. Václav Mencl soudí, že chrám Na Slovanech se geneticky řadí k typu usměrněné rakouské síně.¹⁶ Stavitel nastupující zřejmě se změnou plánu sledoval uměleckou představu jednotného prostoru a mohl proto bez rozpaků využít i hotový trojchórový závěr. Jeho pojetí prostoru bylo o to důslednější, že omezoval organické členění stěn a docílil tím optické

scelení hmoty, novou smyslovou hodnotu, ladící s tehdejším vývojem. Právě v této souvislosti není bez významu úvaha Emanuela Pocheho, že mistr chrámu Na Slovanech vyšel z huti Petra Parléře.

Síňový kostel postavený pro slovanské benediktiny se tak podílí na vývinu církevního shromaždiště kazatelského typu novými uměleckými prostředky a vystihuje poslání kláštera v ryze českém prostředí Nového Města. Co se kamenické výzdoby článků a drobných architektonických útvarů týká, v kostele samotném se kromě vynikajícího sedile vytrácí a v přilehlé křížové chodbě se omezuje na nejdůležitější nosné články, pokrývající konzoly rostlinným de-

korem nebo maskami, jež opět připomínají práce huti Petra Parléře. S výpravnými soubory figurální kamenné plastiky se zde nikde nepočítalo.

S novým smyslovým i laicizujícím pojetím architektury kostela je v souladu umělecká hodnota a myšlenková role nástěnné malířské výzdoby v centru kláštera. V křížové chodbě se dochovala část proslulého typologického cyklu (kolem 1358–1362).¹⁷ Postupně jej vytvořili mistři a pomocníci z dvorského ateliéru, který pro Karla IV. pracoval také na Karlštejně. Proto vysoká kvalita emauzského cyklu, proto i novátorské umělecké prostředky v modelaci tvarů, v zachycení světla a v názoru na

Kostel Panny Marie Na Slovanech od severozápadu (snímek J. Janatková)

lidskou postavu i na prostor. Ve dvou páslech nad sebou jsou v polích ambitu srovnávány výjevy a postavy z Nového a Starého zákona. Jde o typologické srovnávání, jehož cílem byl výklad bible v několika rovinných vysvětlení a poučení. Emauzský cyklus je podle odborníků obsahově bohatý již proto, že obsahuje i scény málo obvyklé. Po celý středověk malíři takových cyklů pracovali namnoze podle ilustrací biblí nebo podle vzorníků. Námětový výběr obrazů do složitých cyklů byl však sotva svěřen malířům a lze proto předpokládat i u našeho cyklu poučeného teologa. Snad byl pohotově přímo zde, v klášteře se skriptoriem a knihovnou, v jehož zasvěcení je obsažena památka církevního otce Jeronýma, vzoru biblistů.¹⁸

Slovanská nota, zaznívající zřetelně z písemných pramenů i v zasvěcení, která tolik inspirovala vlasteneckého historika 17. století Bohuslava Balbína, byla v minulém století vesměs chápána jako něco vnějšího. Zatímco J. B. Novák ve statí o patriotismu Karla IV. ještě zdůrazňoval kurióznost kláštera či převážnou motivaci náboženskou, Vojtěch Birnbaum byl o málo později ochoten u Emauz připustit i motivaci politickou.¹⁹ Teprve Emanuel Poche tu rozpoznal skryté snahy politické.²⁰ Uváděje otázku političnosti i náboženské tradice do širších souvislostí, Zdeněk Kalista naposled upozornil, že patrocinium vlastně spojuje tři slovanské prvky (Jeroným, Cyril a Metoděj, Vojtěch a Prokop) a ukázal, jaké představují ideové motivy italizující, státní, národní i císařské. Zvláště obnovený kult cyrilometodějský, pronikající i legendickou tvorbu v klášteře, není podle Kalisty jen pouhou reminiscencí na velkomoravského Svatopluka – mocného a pobožného – ale i časovým námětem Karlovým, „přímo jakousi zatajenou propagandou ideje“ velké slovanské říše v Evropě.²¹

V evropské politické situaci se myšlenka slovanská věčně promítala v době výstavby kláštera a zároveň v době římské jízdy za císařskou korunou (podzim 1354 – jaro 1355). Když začal na jaře 1354 nápor osmanských Turků na Balkán, srbský vládce car Štěpán Dušan usiloval o společné tažení všeho křesťanstva, v jehož čelo by se postavil; za uznání této role kurií uvažoval a nabízel sjednocení obou církví pod otcovstvím papeže. Karel IV. tento plán uvítal a Štěpánu Dušanovi poslal povzbuzující list.

V těchto perspektivách se kostel a klášter Na Slovanech v Praze jeví nejen jako středisko srozumitelné bohoslužby v rámci českého měšťanského živlu na Novém Městě a „pracoviště“ učené biblistiky, ale i jako ohnisko slovanské středověké tradice. Dál mohou nastoupit zatím jen dohady, zda se klášter nestal i jakousi pozorovatelnou k oblasti Jadranu, kam směřovalo mocenské úsilí rostoucí uherské říše, zda v klášteře Karel neměl svého mluvčího pro případné poselství na Balkán.

Kostel Nanebevzetí Panny Marie a Karla Velikého při bývalém klášteře lateránských kanovníků sv. Augustina na Karlově.²² – Klášter lateránských kanovníků augustiniánů založil Karel IV. listinou danou v Praze 18. září 1350; určil v ní i patrocinium k paměti Karla Velikého, císaře, svého předchůdce i všech římských i jiných katolických králů.²³ Do roku 1351 klade založení omylem Karlův kronikář, který však zaznamenává bohaté zaopatření kláštera.²⁴ Domníváme se, že s rokem 1351 lze počítat pro začátek stavby nebo alespoň pro přípravu plánů. Fundace byla potvrzena papežskou bulou z 22. února 1352.

Učené a značně výlučné kanovníky řehole sv. Augustina uvedl do Čech biskup Jan IV. z Dražic. Karla nepochybně zaujali z úcty k myšlení jejich původce Aurelia Augustina. Principy a společenská hle-

Rájský dvůr býv. kláštera Na Slovanech (snímek Z. M. Zenger)

diska, obsažená v Augustinově díle, zvláště ve spisu *O státě božím*, působily již od mládí ve Francii na jeho duchovní vývoj a podněcovaly jeho pojetí královské moci a důstojenství. Byla to snad i celá augustiniánská zbožnost, „devotia moderna“, pro kterou je usadil v novém pražském klášteře. K založení došlo rok po druhé Karlově korunovaci na římského krále a na její paměť. Korunovace 25. července 1349 v Cáchách, v palácovém kostele Karla Velikého, zpečetila konečné vítězství nad opozicí proti Lucemburkům a přiblížila reálnou vidinu příští císařské korunovace v Římě. Karlovi se rovněž podařilo dosáhnout u synů zemřelého oponenta Ludvíka Bavora vydání pokladů říšských svátostí a klenotů, zahrnujících i památky na Karla Velikého. Když je slavnostně přivítal v Praze v březnu 1350, dal je ukazovat veřejnosti a posléze uložit na Karlštejně; s papežským souhlasem pak měly být v určitý slavnostní den ukazovány v provizorní dřevěné věži na Karlově náměstí. Její funkci přijala nová centrální kaple Božího Těla, vybudovaná tu kolem roku 1382.²⁵

Z těchto událostí je patrné, že motiv Karla Velikého, obnovitele císařství na Západě v raném středověku, hrál u Karla IV. významnou úlohu. Byl jistě samozřejmý, protože Lucemburkové svůj původ odvozovali od Karla Velikého.²⁶ Karla Velikého se Karel IV. dovolával i v patrocinii kostela na Karlově, jež podepřel ostatky, získanými od cášské kapituly, a zdůraznil v opatském znaku s hlavou Karla Velikého, doprovázenou pontifikáliemi. V symbolické formě se karolinský motiv projevuje i v dispozici kostela.

Výstavba kostela začala jistě brzy po jeho založení, není ale jisté, zda se k ní přikročilo již na jaře 1351. Kostel na centrálním půdorysu sestává z osmiboké lodi a protáhlého kněžiště o jednom poli a závěru, tvořeném

šesti stranami desetiúhelníku. Z doby Karla IV. je toliko plášť stavby; kněžiště bylo opraveno roku 1498 a klenba v hlavní lodi je až z roku 1575 (v obou případech práce mistrů z Pražského hradu). Osmiúhelný tvar lodi navazuje na vzor palácového kostela Karla Velikého v Cáchách. Jistě nelze uvažovat o kopii cášské stavby z doby před rokem 800, nýbrž o volné parafrázi: loď pražského kostela sleduje pouze její střední oktogonální půdorys a nikoliv půdorys obvodového šestnáctistěnu; také výstavba se odlišovala. Leč symbolická forma oktagonu není jediným projevem návaznosti. Vilém Lorenc nyní rozpoznal, že také společná kompozice kláštera a kostela na ose západ-východ pochází z vazby atria a kostela v Cáchách.²⁷

Se stavbou kostela na Karlově jsou spojeny tři otázky: návrh, postup před svěcením roku 1377 a konečně forma původní klenby, a tudíž i prostorového typu. Návrh podle představy Karla IV. nebo některého klerika z jeho okruhu, mohl vzhledem k závažnosti akce vypracovat v půdorysu stavitel Svatovítského chrámu. Kolem 1350 až 1351 by připadal v úvahu Matyáš z Arrasu, který zemřel roku 1352. V této době snad mohly začít práce spojené s výstavbou kněžiště, v němž dosavadní rozborů převážně zjišťují znaky arrasovského lineárního slohu a kladou je do doby před rokem 1377. Otevřeným problémem je ovšem osový pilíř kněžiště, prvek spojovaný obvykle s Petrem Parléřem a jeho okruhem. Naskytá se však ještě druhá alternativa: Matyášova smrt zabrzдила stavbu sotva začatou a plán vypracovaný Matyášem zdědil mistr, který byl již ovlivněn druhým stavelem katedrály Petrem Parléřem (ať přišel Petr Parléř do Prahy roku 1353 nebo 1356). Plán upravil v části kněžiště a s výjimkou půdorysu zcela pozměnil v lodi; v kněžišti se mohlo v detailech postupovat podle náskresů člán-

Kněžiště kostela Panny Marie a sv. Karla Velikého na Karlově (snímek Z. Helfert)

na arrasovských, kdežto v lodi začali kameníci pracovat už podle nového uceleného plánu, který zahrnoval to hlavní, klenbu. Ať je tomu jakkoliv, forma původního uspořádání podpor a systému klenby je nejzávažnější. České bádání vychází z hypotézy Václava Mencla, že loď byla vyvinuta na principu síňového prostoru, v tomto případě trojlodí se čtyřmi sloupy, obdobně řešeného jako kostel Panny Marie v Norimberku (1355–1361), jež založil a dal postavit Karel IV.²⁸ Přesvědčivá ideální rekonstrukce, k níž dospěl Mencl, ukazuje dovedného mistra, který byl schopen spojit symbolický osmiúhelný půdorys s domácím uměleckým děním. Styk s parléřovskou tvorbou při výstavbě areálu na Karlově nechyběl; v detailu jej dokládá i průzkum jižního křídla barokizovaného kláštera, které v jádru pochází z doby Karlovy.²⁹

V rámci novoměstských fundací Karla IV. má Karlov zcela zvláštní ideové místo. V architektonické citaci kostela Karla Velikého zhmotňuje myšlenku císařství prolutou představami o úloze panovníka, jež byly čerpány z Augustina. Od členů kanonie si zakladatel pravděpodobně sliboval i rozpracování augustiniánských názorů. Co se topografické polohy týká, Vilém Lorenc rozpoznal, že Karlov leží na vrcholu jednoho ramene velkého kompozičního kříže novoměstských kostelů, jehož druhým a starším vrcholem je kostel Na Slovanech. Druhé a mladší rameno spojuje kostely sv. Kateřiny a Panny Marie Na trávníčku; průsečík tvoří sv. Apolinář.

Kostel sv. Ambrože a klášter benediktinů-ambrosiánů.³⁰ – Kostel a klášter benediktinů-ambrosiánů byl umístěn v severní části Nového Města proti mladšímu Královu dvoru a Prašné bráně. Jeho podobu neznáme, neboť na jeho místě vznikl klášter irských františkánů-hybernů (1652 až 1659), který byl v letech 1808–1811 pře-

staven podle plánu Jiřího Fischera v empírovou celnici. Kronikář Beneš Krabice z Weitmile o něm zaznamenal: „Léta Páně 1354 založil pan Karel, římský a český král, klášter ke cti sv. Ambrože na Novém Městě pražském a ustanovil tam infulovaného opata a konvent mnichů řádu sv. Benedikta a postaral se jim o dostatečné statky a důchody. Také dosáhl od Apoštolské stolice, že opat a bratři tohoto kláštera mají dodržovati a konati obřad mše a jiných hodinek podle způsobu a zvyklosti kostela milánského podle rubriky a obřadu sv. Ambrože.“³¹

Josef Šusta odmítá datum založení roku 1354, uváděné kronikářem a převzaté Palackým, a vztahuje k tomuto roku spíše dodatečné vybavení kláštera statky. Podle Šusty získal Karel povolení ambrosiánského ritu pro klášter od nového papeže Inocence VI. již roku 1353.³² Nelze tedy souhlasit ani s tvrzeními, že Karel založil tento klášter výrazně italizujícího charakteru na paměť své korunovace železnou korunou lombardskou. K této korunovaci totiž došlo teprve při římské cestě v letech 1354–1355. Dne 4. ledna 1355 vtáhl král římský a král český Karel IV. do lombardského cetra Milána, následujícího dne byla vykonána přehlídka vojenských sil a 6. ledna jej korunoval arcibiskup Robert Visconti lombardskou korunou v metropolitním kostele sv. Ambrože.³³ Motivace založení pražského kláštera nicméně zůstává v rovině politické: fundaci můžeme od počátku chápat jako projev ideálních nároků římského krále na Lombardii. V rovině náboženské byla stálou připomínkou zvláštní ambrosiánská liturgie z obvodu staré církevní provincie milánské. Tím ovšem nevylučujeme, že v ní Karel nacházel nábožnou zálibu.

Kostel sv. Kateřiny řehole augustiniánů-poustevníků.³⁴ – V první fázi Nového Města

vznikl v členitém terénu jižní oblasti klášter a kostel ženské řehole řádu sv. Augustina bratří poustevníků. Místo nebylo zvoleno libovolně. Jak ukázal Vilém Lorenc, sv. Kateřina tvoří horní vrchol severojižního ramene velkého kompozičního kříže, na jehož protějším vrcholu leží kostel Panny Marie Na trávníčku.³⁵ Podle kroniky Beneše Křabice z Weitmile založil klášter Karel IV. roku 1355.³⁶ Základní kámen byl slavnostně položen 29. listopadu 1355 a ke s věcení kostela a kláštera došlo v týdně po svátku patronky, 28. listopadu 1367.³⁷

Úcta k učení Aurelia Augustina, o které již byla řeč, se zde spojuje s patrocinem sv. Kateřiny, jejíž kult se tou dobou v Karlově okruhu silně rozvinul. Nezapomeňme, že Kateřina byla druhá dcera Karla IV. U Karla samého lze předpokládat, že kult byl do značné míry reflexí osobních zážitků. První může být vzpomínka na vítězství v bitvě u San Felice 25. listopadu 1332. Za několik měsíců po ní navštívil během pobytu v Pavii klášter San Pietro in Ciel d'Oro, kde byl pochován Augustin.³⁸ Druhá může být vzpomínka na záchranu při pozdvižení v Pise koncem května 1355, když směřoval z římské korunovace do vlasti.³⁹ A opět nelze vyloučit prvek augustinovský, neboť téhož roku získal v Pavii domnělé ostatky sv. Víta z tamního augustinánského kláštera.

Kostel sv. Kateřiny byl radikálně přestavěn v barokním slohu podle návrhu Kiliána Ignáce Dienzenhofera (1737–1741); z karlovské stavby velký architekt dochoval v západním průčelí charakteristickou štíhlou věž. Dobroslav Líbal se domnívá, že původní kostel byl jednoduší s kněžištěm, v průčelí se zmíněnou věží; jejím protějškem je západní štíhlá věž u Panny Marie Na trávníčku.⁴⁰

Uvedená data 1355 a 1367 vyznačují výstavbu kostela a snad i přilehlého kláštera,

kteřý byl jedinou ženskou fundací Karla IV. na Novém Městě. Vztah k státně dynastickému programu zakladatelovu je nejasný; u tohoto „votivního“ kláštera (Lorenc) lze dokonce předpokládat, že s ním nebyla spojena žádná funkce politická. Do popředí tu mohly spíše vystupovat některé charakteristické činnosti ženských komunit, například vyšivačství. Naskytá se ovšem i otevřená otázka vztahu k duchovní kultuře doby Karlovy, zda nesouvisel bezprostředněji s kultem patronky v době, do níž spadá i vznik vynikající české literární památky, legendy o sv. Kateřině, kterou klade Jan Viličkovský do let 1350–1375.⁴¹

Kostel Zvěstování Panny Marie při klášteře servitů Na trávníčku (Na slupi).⁴² – Dobroslav Líbal ve své monografii (1948) prozkoumal kriticky všechny dostupné prameny, jež se vztahují k této nevelké, výtvárně náročné architektuře v jižní části Nového Města v údolí Botiče. Vyplyvá z nich, že 24. března 1360 před svátkem Zvěstování Karel IV. usadil při jakési starší kapli na tomto místě poměrně nový řád servitů (Služebníků Panny Marie). Mnichy zřejmě povolal z Florencie, kde se tato mendikantská řehole ustálila v průběhu druhé poloviny 13. století. Myšlenka na založení kláštera servitů se zrodila o něco dříve, protože roku 1359 se Karel obrátil s žádostí v této věci na Inocence VI. V pozdějších zprávách se jako první převor uvádí Raymond Heřman, doktor pařížské univerzity, údajně člen panujícího královského rodu. Stavbu kostela, začatého po roce 1360, klade Líbal do třetí čtvrtiny 14. století. Roku 1420 byl kostel poškozen při obléhání Vyšehradu a nová klenba vznikla jako rekonstrukce klenby původní až po roce 1480. Puristickou opravou prošel kostel v letech 1838–1863 podle plánů Bernarda Grubera, který přestavěl v roce 1858 někdejší nevelký klášter (čp. 450, Na slupi 4).

Kostel Panny Marie Na trávníčku od jihozápadu (snímek Z. Helfert)

Kostel se čtvercovou lodí, polygonálně uzavřeným kněžištěm a se štíhlou věží v průčelí představuje důležitou etapu ve vývoji české architektury. Slučuje prostorovou představu centrály s dvoulodím a naznačuje nástup krásného slohu: dvoulodní prostorový útvar o čtyřech klenebních polích se volně rozvíjí kolem středního válcového pilíře. Aby zdůraznil smyslovou hodnotu prostoru, stavitel se vzdal přílišného proclnění stěn; celek stavby působí zdrobněle, připomíná kapitulní síně a nenechává na pochybách, že kostel sloužil zvláštnímu a nepříliš početnému klášteru,⁴³ pěstujícímu výrazně mariánský kult. Nitky k státně dynastické ideologii Karla IV. se tu asi nenavázaly.

Kolegiální kostel sv. Apolináře na Větrově.⁴⁴ – Kostel vznikl jako průsečík a časově poslední bod kompozičního kříže Karlových fundací v jižní oblasti Nového Města. Patřil kolegiu kanovníků z kapituly v Sadské, která byla přenesena do Prahy roku 1362 z iniciativy Karla IV., a pokud můžeme věřit Balbínovu tvrzení, i s přičiněním arcibiskupa Arnošta z Pardubic, který za dva roky poté zemřel. Aniž by citoval prameny, Bohuslav Balbín uvádí, že kapitula byla dobře hospodářsky zajištěná, aby se tím spíše mohla věnovat učitelské činnosti.⁴⁵ Obírajíce se namnoze teologií, kanovníci z této malé komunity působili na univerzitě. Roku 1505 se jejich kapitula přivtělila ke kapitule svatovítské a snad i tato okolnost ukazuje určitou tradici výlučnosti.

Můžeme předpokládat, že výstavba kostela, jehož patrocinium bylo přeneseno ze Sadské, začala brzy po usídlení kapituly na táhlém hřbetě kopce Větrova, kde stávala kaple sv. Jiljí. Snad i to sechrálo určitou úlohu při volbě místa, protože kaple mohla sloužit jako prozatímní svatyně před dokončením kostela, jehož výstavba přesáhla

rok 1376. (Kapitulní dům je v jádru dnešní budovy čp. 447.) Kostel byl upravován roku 1858 a podstatně znovu podle plánů Josefa Mockera v letech 1895–1897.⁴⁶

Kostel sv. Apolináře je jednolodní. Stává z dlouhé, prostorné lodi s pěti poli křížové klenby, z užšího kněžiště o dvou polích, uzavřených pěti stranami osmiúhelníku. Mohutná, leč nízká věž na půdorysu čtverce přiléhá k tělu chrámu při jižní zdi v místě prvního klenebního pole. Oproti sv. Kateřině a Panně Marii Na trávníčku je tu horní osmiúhelný díl nepoměrně nižší. Kostel se zřetelně přihlašuje k prostorotvornému úsilí pozdního karlovského období. Staviteli se podařilo překonat hloubkovou osu; Václav Mencl nedávno ukázal, že tento úspěch spočívá v kladení protáhlých obdélníků klenebních polí napříč osy.⁴⁷ Snaha o šířku se projevuje i v plochých křížových klenbách. V lodi vybíhají žebra z konzol na podlažkách, kdežto v kněžišti z krátkých přípor, řešených obdobně jako u Panny Marie Na trávníčku. Tím spíše se sceluje plocha stěn a harmonuje s klenbou.

Dochované kostely založené Karlem IV. v nové čtvrti Prahy v rozmezí let 1347–1362 představují typ bazilikální a několik dispozičních možností typu síňového. Patřily různým řeholím. Naše stat se pokusila ukázat, že typologická škála stejně jako rozmanitost řeholí, které Karel uvedl do Prahy, nebyla pouze záležitostí „sběratelství“, nýbrž souvisela namnoze s diferencovaným účelem a v nejednom případě i s vývojem Karlovy státně dynastické ideologie. Nejvýznamnější architektury doby Karlovy, Svatovítský dóm, Kamenný most a Staroměstská mostecká věž – mimo Prahu Karlštejn – integrovaly sochařství i malbu a tlumočily náročnou uměleckou formou jeho splývající představy státnické a náboženské. Svou zvláštní ideologickou nadstavbu

Klenba kostela sv. Apolináře (snímek J. Janatková)

mělo z vůle Karla IV. i Nové Město pražské, v jehož plánu rozpoznal Vilém Lorenc nejen promyšlený řád vyrůstající z rozmachu materiálního života, ale i zářivý odlesk představy nebeského Jeruzaléma.⁴⁸ Ideální podoba dispozice, ideální tvar, k němuž cílilo a cílí úsilí architektů-urbanistů, byla tu vyjádřena náboženským symbolem. Stavby kostelů, které jsme pojali do našeho náčrtu v území mezi Starým Městem a přemyslovským Vyšehradem, spojeným Královskou cestou s Pražským hradem, dokládají, že státnické představy pronikly v umělecké formě i do nové čtvrti. K české korunovaci se upíná kostel Panny Marie Sněžné, k lombardské koruně sv. Ambrož. Slovanskou myšlenku s tradicí Velké Moravy a snad i motivem knížete Václava jsme se snažili vyčíst Na Slovanech. Císařský Karlov spojoval motiv Karla Velikého s lucemburskou tradicí a s augustinianismem; doplňoval se uctíváním říšských svátostí a klenotů na Karlově náměstí. Kláštery Panny Marie Sněžné a kolegiátní kapitula u sv. Apolináře měly zájmy na vysokém učení. U sv. Kateřiny a Panny Marie Na trávníčku snad zůstalo u tiché kontemplace. U nejmladších kostelů, ležících na severojižním rameni urbanistického kompozičního kříže (sv. Kateřina, Panna Maria Na trávníčku a uprostřed sv. Apolinář), se reprezentativní funkce a státně dynastický obsah již neuplatnil. Jsou to však díla, v nichž se daleko výrazněji projevuje nové pojetí hmoty a prostoru.

Klášteří kostely postavené z vůle Karla

IV. ochraňujeme netoliko pro jejich osobité výtvarné rysy a jako zhmotnělou výpověď o životě stavebníka a jeho doby, ale i pro urbanistické a pohledové hodnoty, jež jsou od nich neoddělitelné. Silueta kostela na Karlově se sice v průběhu věků velmi změnila, nieméně jeho charakteristický tvar i nadále korunuje temeno vyvýšeniny naproti velebnému Vyšehradu. Jinak působí štíhlé průčelní vížky Panny Marie Na trávníčku a kostela sv. Kateřiny, u kterého ji pietně zachovala Dienzenhoferova přestavba, a ať již k tomu vedly jakékoliv mimo-výtvarné inspirace, s barokním slohem je mistrně sladěná. Optické kvality těchto křehkých reliktních středověku nemohly ujít baroknímu umělci a jako starobylá zvláštnost z doby Karlovy neunikly o něco dříve ani pozornosti vnímavého historika Bohuslava Balbína. Nad řekou masívně spočívá kostel a klášter Na Slovanech, mezi Karlovými fundacemi nejpřednější. Nad rozhraním Starého a Nového Města se při úpatí Václavského náměstí tyčí do výšek chór nedokončeného kostela Panny Marie Sněžné, jakoby soutěžil s monumentalitou vysokého chóru Svatovítské katedrály, již Karel podle tradice předurčil za první chrám země.

Ačkoliv je celá urbanistická koncepce novoměstská stále zřetelná, hmoty staveb v bezprostředním okolí těchto památek se většinou už změnily. Tím spíše je nutné jejich pohledové hodnoty podtrhnout a uchovat.

- ¹ Historický a výtvarný význam váže k naší skupině bohatou literaturu. Přehled historických údajů poskytuje kromě Tomkových Základů starého místopisu pražského (II, Praha 1870) František Ekert v Posvátných místech (II, Praha 1884). První cenné uměleckohistorické rozborů provedl Josef Neuwirth v Geschichte der bildenden Kunst in Böhmen vom Tode Wenzels III. bis zu den Hussitenkriegen, I, Prag 1893. Pak se s kostely této skupiny setkáváme ve všech základních pojednáních o české středověké architektuře a v závažných pragensiích: Birnbaum, V., Dějepis výtvarného umění v Čechách, I, Praha 1931 – Stefan, O., Pražské kostely, Praha 1936 – Líbal D., Pražské gotické kostely, Praha 1946 – Líbal, D., Gotická architektura v Čechách a na Moravě, Praha 1948 – Mencl, V., Česká architektura doby lucemburské, Praha 1948 – Líbal, D., České umění gotické, I, Praha 1949 – Mencl, V. a Poche, E., Vzpomínka na Prahu, Praha 1949 – Líbal, D., Architektura v českém národním dědictví, Praha 1961 – Mencl, V., Praha, Praha 1969 – Bachmann, E., Gotik in Böhmen, München 1969 – Viktor Kotrba v katalogu České umění gotické, 1350–1420, Praha 1970 – Kutal, A., České umění gotické, Praha 1972 – Lorenc, V., Nové Město pražské, Praha 1973. Dále jsou to monografie: Denkstein, V., Stavební historie klášterního kostela Panny Marie Sněžné. Ročenka Kruhu pro pěstování dějin umění za rok 1931. Praha 1932 (separát) – Líbal, D., Kostel Panny Marie Na trávníčku, Poklady národního umění 103. Praha 1948 – Poche, E. a Krofta, J., Na Slovanech, Praha 1956 – Šperling, I., Obnova interiéru kostela Panny Marie a Karla Velikého v Praze na Karlově. Památková péče 30, 1970, s. 129–143. Jako skupinu uvedené kostely pojímá Mencl (1969), s. 78 n. – svým způsobem Lorenc (1973) a konečně Viktor Kotrba, Nové Město pražské – „Karlstadt“ v univerzální koncepci císaře Karla IV. (sborník Z tradic slovanské kultury v Čechách, Univerzita Karlova, Praha 1975, s. 53 n.).
- ² Velmi věcně a přesvědčivě rozebral postup projekčních prací, vytyčení, myšlenku a historii Vilém Lorenc (1973), zejména v kapitole 3. a 4.
- ³ K výkladu osobnosti Karla IV. přistupuje nově František Kavka v historickém úvodu citovaného katalogu České umění gotické (1970) a naposled Zdeněk Kalista v obsáhlé studii s příznačným názvem Karel IV., Jeho duchovní tvář, Praha 1971 (kde je uvedena i příslušná literatura a prameny).
- ⁴ Ve vývoji náboženské sféry společenského vědomí v epoše feudalismu rozeznává vědecká historiografie dvouznačnost: na jedné straně únikový fantastický odraz skutečnosti, náboženství, jež takto rozebral Bedřich Engels v Anti – Dühringovi (český překlad, Praha 1949, s. 270), na druhé straně dobové zvyklosti, náboženské obaly, v nichž „se vyjadřovaly zcela pozemské zájmy lidí, jejich reálné vztahy mezi sebou i k okolnímu světu“. Srovnej podnětnou studii Uledov, A. K., Struktura společenského vědomí (český překlad), Praha 1973, s. 229.
- ⁵ Neuwirth, J., (1893), s. 492. – Birnbaum, V., (1931), s. 125. – Denkstein, V., (1932, uvádí přehled pramenů a starší literatury). – Stefan, O., (1936), s. 32, 91, 144 – Líbal, D., (1946), s. 68 n. – Vyskočil, J. K., Šest století kostela a kláštera u Panny Marie Sněžné, Praha 1947 – Líbal, D., (1948), s. 137 n. – Mencl, V., (1948), s. 45 – Mencl, V. a Poche, E., (1949), s. 46 – Líbal, D., (1961), č. 125 – Bachmann, E. (1969), s. 88 – Kotrba, V. (1970), s. 94 – Mencl, V., Poklasická gotika jižní Francie a Švábska a její vztah ke gotice české, Umění XIX, 1971, s. 231 – Lorenc, V. (1973), s. 30, s. 94 n. – Kutal, A. (1972), s. 29 – Kutal, A., O reliéfu od Panny Marie Sněžné a některých otázkách českého sochařství první poloviny 14. století, Umění XXI, 1973, s. 480 n. – Blažičková, N., Tympanon od Panny Marie Sněžné, Staletá Praha VI, Praha 1973, s. 106 n. – Kotrba, V. (1975), s. 55 a 61..
- ⁶ Fiala, Z.-Heřmanský, F., Čtení o Karlu IV., č. 24 – Denkstein, V. (1932), s. 6, připomíná, že rok 1347 udává i kronika Františka Pražského. Zmínka Beneše Krabice o „dřevěném kostele“ je vesměs interpretována tak, že karmelitáni nejprve vystavěli dřevěné provizorium. Lorenc, V. (1973), s. 94, namítá, že dřevěná stavba by byla odporovala předpisům o výstavbě Nového Města a darované dřevo chápe jako stavební materiál. Domnívám se, že tento výklad má historickou logiku.
- ⁷ „Domus fratrum“ v papežské listině z 23. února 1352 (Denkstein, V. (1932), s. 8. Stavbu prvního kostela datuje Denkstein tamtéž s. 19, do let 1348–1379.
- ⁸ Kutal, A. (1973), s. 480–486. Připomíná v této souvislosti, že reliéf býval datován obvykle do sedmdesátých let 14. století. Při příležitosti restaurace originálu reliéfu, jenž je dnes uložen v Národní galerii v Praze, připravila o něm obsáhlou studii Naděžda Blažičková (1973); zvláště cenný je tu rozbor ikonografie lva a orla a spojení reliéfu se symbolikou korunovace.

- ⁹ Karel IV., Vlastní životopis, Ed. Jakub Pavel, Praha 1970, s. 90.
- ¹⁰ Neuwirth, J. (1893), s. 100, s. 437 – Birnbaum, V. (1931), s. 125 – Stefan, O. (1936), s. 33 a s. 90 – Líbal, D. (1946), s. 61 n. – Týž (1948), s. 161 n. – Mencl, V. (1948), s. 74 n. – Mencl, V. a Poche, E. (1949), s. 50 – Poche, E., Čtyři období kláštera Na Slovanech v Praze. Ochrana památek 27, 1952, s. 46 – Poche, E. a Krofta, J. (1956) uvádí starší literaturu a zevrubný výklad pramenů – Líbal, D. (1961), s. 58 – Ječný, H. a Píša, V., Slovanský benediktinský klášter v Praze. Monumentorum tutela 4, 1968–69 – Mencl, V. (1969), s. 78 n. – Bachmann, E. (1969), s. 9, s. 190 n. – Kotrba, V. (1970), s. 95 n. – Kutal, A. (1972), s. 35 – Lorenc, V. (1973), s. 92 – Naposledy referáty V. Ryněse, V. Kotrby, E. Pocheho, V. Píši a J. Kropáčka ve sborníku Z tradic slovanské kultury v Čechách. Univerzita Karlova, Praha 1975 (dále cituji Z tradic slov. kult.).
- ¹¹ Kromě zpráv kronikářů a listin schvalovacích a zakládacích dochoval se soubor opisů listin kláštera Na Slovanech od počátku vydaných, tzv. Registrum literarum Monasterii... Slavorum (AHMP, č. 7984). Nevalná je edice L. Helmlinga a Ad. Horcicky, Das vollständige Registrum Slavorum, Prag 1904. Listiny kláštera byly studovány již od 17. století; k tomu Kropáček, J., Z tradic slov. kult., s. 67 n. – Z hlediska uměleckohistorického se nově listinami obíral Poche v knize Na Slovanech (1956).
- ¹² Fiala, Z.-Heřmanský, F., Čtení o Karlu IV., č. 28, s. 179.
- ¹³ Tamtéž, č. 28, s. 180 n.
- ¹⁴ Tamtéž, s. 178.
- ¹⁵ Ječný, H.-Píša, V. (1968–69) – Píša, V., Z tradic slov. kult., tamtéž, s. 73 n.
- ¹⁶ Mencl, V. (1948), s. 74 n. – Týž (1969), s. 79 – Kotrba, V. (1970), s. 95.
- ¹⁷ Obsáhlou literaturu zachytil Karel Stejskal v katalogu České umění gotické (1970), č. 268 – dále Kutal, A. (1972), s. 59 n. – Vlasta Dvořáková, Karel Dvořák, Jan Krofta a Karel Stejskal ve sborníku Z tradic slov. kult. (1975), odd. II.
- ¹⁸ Srovnej Pacnerová, L., Česká hlaholská literatura v klášteře Na Slovanech, Z tradic slov. kult., tamtéž s. 155 – Krása, J., K ikonografii sv. Jeronýma, tamtéž, s. 95 n.
- ¹⁹ Novák, J. B., Patriotismus Karla IV., Český časopis historický XXXII, 1926, s. 12 n. – Birnbaum, V., Karel IV. jako sběratel a Praha, psáno 1933. Listy z dějin umění, Praha 1947, s. 146 n.
- ²⁰ Poche, E.-Krofta, J. (1956), s. 9.
- ²¹ Zdeněk Kalista, „De Janan, alia lingua italico... descenderunt primi Boemi“, Na okraj kroniky Giovannino de Marignolli, v: Orbis scriptus. Festschrift für Dmitrij Tschizewskij zum 70. Geburtstag, München 1966, s. 421 n. – Recenze v Umění XVI, 1968, 77 n. – Kalista, Z. (1971) s. 165.
- ²² Navrátil, K., Paměti kostela Panny Marie a sv. Karla Velikého, Praha 1877 (otiskuje starší literaturu a základní prameny) – Neuwirth, J. (1893), s. 454 n. – Birnbaum, V. (1931), s. 125 – Birnbaum, V. (1933), s. 154 – Stefan, O. (1936), s. 33 a s. 88 – Líbal, D. (1946), s. 61 – Líbal, D. (1948), s. 161 – Mencl, V. (1948), s. 72 n. – Mencl, V.-Poche, E. (1949), s. 52 – Líbal, D. (1949), s. 158 – Frankl, P., Gothic Architecture. The Pelican History of Art, Harmondsworth 1962, s. 165, 167 – Ječný, H., Nové výzkumy v Praze, stať Karlov. Staletá Praha I, Praha 1965, s. 127 n. – Bachmann, E. (1969), s. 96 n. – Mencl, V. (1969), s. 79 – Šperling, I. (1970), s. 129 n. – Kotrba, V. (1970), s. 96 – Kutal, A. (1972), s. 35 – Lorenc, V. (1973), s. 55, s. 73, s. 114 – Kotrba, V., Z tradic slov. kult., tamtéž, s. 61.
- ²³ Navrátil, K. (1877), příl. II.
- ²⁴ Fiala, Z.-Heřmanský, F., Čtení o Karlu IV., č. 33, s. 199.
- ²⁵ Podlaha, A. a Šittler, E., Chrámový poklad u sv. Víta v Praze, Praha 1903, s. 19 n., 55 n. O způsobu uctívání říšských svátostí a klenotů na Karlově náměstí v Praze. Obdobně v Čechách se po Karlově druhé korunovaci na římského krále rozvinul obřad podobné funkce jednou za sedm let. O kapli Božího Těla naposled zevrubná partie u Jaromíra Homolky, Studie k počátkům umění krásného slohu v Čechách, Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et historica, Mon. LV, Praha 1974, 65 n. – Nedochovaná kaple byla zřejmě založena na velmi členitém půdorysu v podstatě centrálním, s vnitřním ochozem a kaplemi. Ideální rekonstrukce podle starých pohledů je vždycky formulována jako opatrná domněnka. Letopočet 1382 určuje založení bratrstva kruhu či obruče s kladivem, které ji snad založilo. Vilém Lorenc, autor jedné z posledních ideálních rekonstrukcí, nyní usuzuje, že dobu projektu lze posunout o řadu let zpět, do roku 1376, kdy byl Václav IV. zvolen a korunován za krále římského.
- ²⁶ O kultu Karla Velikého u Karla IV. srovnej Poche, E., Einige Erwägungen über die Kameen Karls IV.,

- ²⁷ Lorenc, V. (1973), s. 114 n.
- ²⁸ Mencl, V. (1948), s. 72 n. – Kotrba, V. (1970), připojuje další argumenty – Kutal, A. (1972) a Lorenc, V. (1973). Naopak Bachmann, E. (1969), s. 96 n. tuto hypotézu vylučuje a předpokládá jednu centrální podporu. – K tomu lze poznamenat, že kostel Karla Velikého v Cáchách má v přízemí ochoz, který se opakuje v druhém podlaží ve formě okružní emporie, na jejímž středu v západní části byl umístěn trůn Karla Velikého. Při všech středověkých korunovacích v Cáchách na něj dosedl po skončení obřadu nově pomazaný král. Jelikož kostel v Praze považujeme za citaci kostela v Cáchách, s tím, že po stavební stránce navazoval na kostel v Norimberku, ochoz jako takový mohl být důležitý i v symbolické stavbě pražské. A tento ochoz vlastně zahrnuje i Menclův rekonstrukce síňového typu z roku 1948: na středu čtverce vymezený čtyřmi sloupy nebo pilíři, boční lodě tvoří ochoz, pochopitelně na jiném půdorysu než v Cáchách.
- ²⁹ Ječný, H. (1965), s. 127, publikuje detail gotických kružeb, který zřejmě spadá do Parlérova slohového okruhu.
- ³⁰ Neuwirth, J. (1893), s. 100 – Stefan, O. (1936), s. 33, 90 – Kubíček, A., *Adaptace kláštera hybernů na celnici. Umění I*, 1955, s. 41 n. – Lorenc, V. (1973), s. 140, 145, 149.
- ³¹ Fiala, Z.-Heřmanský, F., *Čtení o Karlu IV.*, č. 33, s. 200.
- ³² Šusta, J. (1948), s. 340 n.
- ³³ Werunsky, E., *Geschichte Kaiser Karls IV., II-1. Innsbruck 1882*, s. 546 n.
- ³⁴ Stefan, O. (1936), s. 33, 90 – Líbal, D. (1946), s. 43 – Mencl, V. (1948), s. 84 – Mencl, V. (1969), s. 80 – Lorenc, V. (1973), s. 121 a 128; Líbal a Lorenc usuzují velmi věcně, že původní jednoduchý kostel navazoval typologicky na kostel augustiniánků u sv. Anny na Starém Městě.
- ³⁵ Lorenc, V. (1973), s. 69 a 73.
- ³⁶ Fiala, Z.-Heřmanský, F., *Čtení o Karlu IV.*, č. 40, s. 222.
- ³⁷ V kronice Beneše Krabice z Weitmile, Fiala, Z.-Heřmanský, F., *Čtení o Karlu IV.*, č. 52, s. 275 – Lorenc, V. (1973), s. 121 podle Schallera a Tomka.
- ³⁸ Karel IV. zaznamenává vítěznou bitvu na den sv. Kateřiny v autobiografii, *Vlastní životopis*, ed. Jakub Pavel, tamtéž, s. 68 – srovnej Kalista, Z. (1971), s. 44.
- ³⁹ Fiala, Z.-Heřmanský, F., *Čtení o Karlu IV.*, s. 392, pozn. 15.
- ⁴⁰ Líbal, D. (1946), s. 43.
- ⁴¹ Vilíkovský, J., *Legenda o sv. Kateřině, Písemnictví českého středověku*, Praha 1948, s. 176 n.
- ⁴² Neuwirth, J. (1893), s. 121, 493 n. – Birnbaum, V. (1931), s. 134 – Stefan, O. (1936), s. 33, s. 89 – Líbal, D. (1946), s. 64 n. – Líbal, D. (1948; přehled pramenů a literatury) – Mencl, V. (1918), s. 83 n. – Líbal, D. (1949), s. 28 – Mencl, V.-Poche, E. (1949), s. 52 – Reichertová, K., *Stavební dějiny klášterního kostela Zvěstování Panny Marie na Slupech. Umění věků*, Praha 1956, s. 186 n. – Bachmann, E. (1969), s. 94 – Mencl, V. (1969), s. 80 – Kotrba, V. (1970), s. 97 – Kutal, A. (1972), s. 49 – Lorenc, V. (1973), s. 122.
- ⁴³ O genezi typu Líbal, D. (1948) – Reichertová, K. (1956) – Mencl, V. (1969).
- ⁴⁴ Neuwirth, J. (1893), s. 499 – Birnbaum, V. (1931), s. 134 – Stefan, O. (1936), s. 139 – Líbal, D. (1946), s. 11 n. – Mencl, V. (1948), s. 86 – Líbal, D. (1949), s. 28 – Mencl, V.-Poche, E. (1949), s. 52 – Líbal, D. (1961), č. 103 – Kotrba, V. (1970), s. 95 – Kaplanová, L., *K stavebním úpravám kostela sv. Apolináře. Památková péče* 32, 1972, s. 129 n., 190 n. (přehled literatury a cenný přehled úprav kostela) – Kutal, A. (1972), s. 35 – Lorenc, V. (1973), s. 122 – Mencl, V., *České středověké klenby*, Praha 1974, s. 45, 50.
- ⁴⁵ Balbín, B., *Vita Venerabilis Arnesti, etc.*, Pragae 1664, s. 243 (Schaller, IV., s. 41 udává letopočet 1362, který přešel do literatury) – Balbín, B., *Epitome historica, etc.*, Pragae 1677, Lib. III, cap. XXI, s. 370.
- ⁴⁶ Kaplanová, L. (1972), s. 190 n. věnovala bedlivou pozornost jednotlivým článkům a zejména kružbám; zjistila řadu analogií v pražské architektuře tohoto období; některé spadají do okruhu P. Parléro.
- ⁴⁷ Mencl, V. (1974), s. 45, s. 50.
- ⁴⁸ Lorenc, V., *Nové Město pražské. Ochrana památek*, 1959, s. 9 n. – Týž (1973), kap. 3 – Kotrba, V., *Z tradic slovanské kultury*, s. 60 n. – K problematice Nebeského Jeruzalému viz též Dvořáková, V., *Dvorské malířství za Karla IV. z hlediska dobové teorie umění. Umění XXII*, 1974, s. 473 n.